

**Дмитро Вирський**

**Вишневещина: перші перемоги  
і перші соратники (1555–1595 рр.)**

*Стаття про початки формування Вишневещини — комплексу маєтностей кн. Вишневецьких на Лівобережжі Дніпра, який часто порівнюють з удільним князівством-королівством. Здійснена спроба «прив'язки» недатованих подій 1555–1584 рр., описаних в «Епіцедіоні» (Краків, 1585) — віршованій хроніці-панегірику на смерть кн. М.О. Вишневецького, до реальних історичних фактів. А крізь призму королівських надань на угод Кременчук 1589 і 1595 рр. аналізується коло перших соратників-співробітників кн. М.О. і О.М. Вишневецьких.*

**Ключові слова:** князі Вишневецькі, Лівобережжя Дніпра, Кременчук.

*An article about the origins Vyshnevechchyna — complex estates princes Vishnevetskys the Left Dnieper River, which is often compared to independent principality-kingdom. An attempt to «connect» undated events 1555–1584, described in «Epitsedion» (Cracow, 1585) — poetic chronicle of-death prince M.O. Vyshnevetsky — to real historical facts. And the light royal privileges to land Kremenchuk granted for 1589 and 1595 is analyzed first circle of companions of the princes M.O. and O.M. Vyshnevetskys.*

**Keywords:** princes Vyshnevetskys, left bank of the Dnieper, Kremenchuk.

Історія Вишневещини — одного з показних колонізаційних проєктів другої половини XVI — першої половини XVII ст. на Наддніпрянщині — здавна приваблювала українських науковців. Утім, багатообіцяючі напрацювання О. Лазаревського<sup>1</sup> та Ф. Николайчика<sup>2</sup> так і не були доведені до «академічного» рівня вичерпності.

Свіжий імпульс широкоформатним дослідженням діяльності роду князів Вишневецьких нещодавно подала книжка польської дослідниці І. Чаман-

---

<sup>1</sup> Лазаревский А.М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII–XVIII вв. // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — Кн. XI. — К., 1896. — С. 34–203.

<sup>2</sup> Николайчик Ф.Д. Материалы по истории землевладения князей Вишневецких в левобережной Украине // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — Кн. 14. — К., 1901. — Отд. 3. — С. 84–192.

ської<sup>3</sup>. Відтак, гадаємо, переформатовані сюжети активності перших Вишневецьких на Наддніпрянщині, а також креслення абрисів їх шляхетської клієнтели, замальовки персон примітних «васалів» цих українських «королев'ят» здатні зацікавити досить широке коло фахівців з історії ранньомодерної України.

Почнемо з незадовільного стану джерелознавчого відпрацювання такої знаної (щоправда, переважно на рівні назви) віршованої пам'ятки, як «EPICEDION, себто вірш жалобний про благородного й вічної пам'яті гідного князя Михайла Вишневецького»<sup>\*</sup> (Краків, 1585)<sup>4</sup>. Як не дивно, з'ясування обставин описаних у цьому видатному історичному творі подій (рік, місце, персоналії причетних) досі не відбігли від першопублікації А. Стороженка 1904 р. (а за понад сотню років пізніших дослідів тут, справді, є чого додати). А український переклад фрагментів положеномного оригіналу, здійснений В. Пепом 1987 р., взагалі наробив чимало шкоди, бо, власне, є не перекладом, а дуже вільним переспівом, що суттєво спотворює фактографію.

Отже, текст «Епіцедіону» описує події з 1555 по 1584 р. (від першого бою героя твору до його смерті). І саме ці «військові» історії, гадаємо, потребують докладнішого коментаря.

Ось, власне, перший епізод із боєм молодого князя Михайла Олександровича Вишневецького (1529–1584) при Кильдишевій могилі-кургані (що над р. Хорол) влітку 1555 р. (дату 1554 р., прийняту А. Стороженком, поправила ще І. Чаманська, джерелу це не суперечить — оскільки день народження М. Вишневецького невідомий і влітку 1555 р. йому могло бути ще 25 — як сказано оповідачем). Досі цей історичний топонім залишався нерозгаданим. Вважаємо, йдеться про сучасний *Кильдиш* (*Kıldış*) — донині

<sup>3</sup> Czamańska I. Wiśniowieccy: monografia rodu. — Poznań, 2007. — 552 s.

<sup>\*</sup> Повна оригінальна назва: «Epicedion. To iest. Żalobny wirsz o zacnym a wieczney pamięci godnym Książęciu Michale Wisniewieckim, Kaszthelanie Kijewskim, Czerkaskim, Kaniewskim, Lubeckim Staroscie. Tudziesz o pobożności żywotha iego Krześciańskiego, y około dzielności w piewnych pothrzebach z nieprzyacielem w państwie J.K.M. y w Moskiewskiey ziemi z niebezpieczeństwem zdrowia swego, który w oycyznie swoiey na zamku Wisniewieckim mając lath wieku swego 55, dług powinny Panu Bogu swemu, pietnastego dnia Oktobra, s Poniedziałku na Wtorek, w Roku od narodzenia Krystusa Pana 1584, zapłacił»

<sup>4</sup> Стороженко А. Стефан Баторий и днепровские козаки. Исследования, памятники, документы и заметки. — К., 1904 (тут на с. 181–220 — публікація положеномного оригіналу); Українська поезія XVI ст. — К., 1987. — С. 169–194 (український переклад В. Пепи, який задля літературних «красот» сильно спотворив фактографію); Українські гуманісти епохи Відродження. — К., 1995. — Ч. 2. — С. 20–39 (передрук перекладу В. Пепи); Яковенко Н. Шляхтич «латинський» чи «латинізований». Нотатки на полях поеми «Epicedion» (1585) // Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. — К., 2002. — С. 148–153 (тут переважно про з'ясування авторства твору та про історіографічні джерела, які його надихали); Леп'яко С. Михайло Вишневецький // Полководці Війська Запорозького: історичні портрети. — Кн. 2. — К., 2004. — С. 37–48 (тут простий переказ змісту, практично без нових коментарів).

знану височину-лісове урочище біля с. Білики, що під самим Миргородом. Цікаво, що у ХІХ ст. тут ще переказували байки-страшилки про давнього розбійника на ім'я Килдиш<sup>5</sup>, а для тогочасної фольклорної традиції заміна «татарина» на «розбійника» не дивина. До речі, не варто спішити записувати того Кильдиша в ординці — у реєстрах литовських татар (причому у категорії татар-козаків) з 1520<sup>6</sup> і 1528<sup>7</sup> рр. маємо і Кильдиша (Кілдиш/Келдиш).

До опису битви при Кильдишевій могилі варто додати, що йшлося, очевидно, про напад на двір кримського хана Девлет-Гірея, який тоді повертався з важкого походу на московські володіння (кримці дійшли майже до Тули). Загадкою є особа вождя татар — «Сат-Гірея <Satkirey> — мужа серця великого». Може бути, це якесь прізвисько самого Девлет-Гірея. В іншому місці «Епіцедіону» цього хана названо Сатман-Гірей («Satmankierey»). Саат — татарською «година, час», отже, можливо, слід читати «тогочасний Гірей»? Хоча, інший опис походу кримців 1555 р. свідчить, що при хані, як останній аргумент, була гвардія з 1 тис. яничар з рушницями та кілька гармат<sup>8</sup>, але нічого цього не бачимо під Кильдишевою. Отже, Сат-Гірей — це таки не хан, а просто татарський вельможа<sup>9</sup>?

Далі йде цікавий опис практик військового навчання, які освоював-тренував молодий князь. Це — 1) відпрацювання погоні верхи на конях за ворогом (з обстрілом втікачів) та інших прийомів «татарського» бою, 2) тренування у стрільбі з вогнепальної зброї у піхотних шиках, а також 3) бій з відносно коротким списом-рогатиною (ощепом).

Задля наближення «до бойових умов» молодим лицарям організовувалися вилазки в степ. Такою «спортивною» вилазкою й була наступна виправа під Білгород-Дністровський, де М. Вишневецькому довелося зіткнутися з турками. Її варто датувати 1556 р. (1555 р. відбулася битва при Кильдишевій могилі, а наступний після білгородського епізод оповідає про похід до Лівонії влітку 1557 р.). Дружині Вишневецького тут товаришив

<sup>5</sup> Розсоха Л. Миргородська старовина. Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки. — Кобеляки, 2002 (див. підрозділ «Шевченко на Миргородщині...» пункт «Чи бував Шевченко в наших Біликах і Стінці?»).

<sup>6</sup> Plewczyński M. Ludzie Wschodu w wojsku ostatnich Jagiellonów. — Warszawa, 1995. — S. 77 (реєстр часів війни з Тевтонським Орденом).

<sup>7</sup> Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 523 (1528). — Vilnius, 2006. — С. 90, 91 (знаний реєстр-попис литовського війська).

<sup>8</sup> Русская историческая библиотека. — Т. XXXI: Сочинения князя Курбского. — Т. 1. — СПб., 1914. — С. 228.

<sup>9</sup> У Гваньїні є перелік татарських вождів набігу на Україну восени 1575 р. (Див.: Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії. — К., 2007. — С. 221). Усі імена там доволі спотворені, є і Сат-Гірей, який за іншими джерелами (Б. Папроцького «Історія жалісна...») зветься Садиб-Гірей, отже найімовірніше це Саадет-Гірей — старший син Могамед (Мехмед)-Гірея, старшого сина діючого хана Девлет-Гірея. Отже, може і тут під Кильдишевою йдеться про цього старшого онука хана.

«двір» юного князя Романа Сангушка (бл. 1537–1571), а старшим над об'єднаним військом обрали вони кн. Остафія Ружинського (?<sup>10</sup>–1587) — ватажка «дільного», «як вроди, так і серця великого». Цікаво, що якщо з татарами під Кильдишевою українські вояки б'ються шаблями і списами (проти ворожих стріл і шабель), то під Білгородом турки мають перевагу у списах (проти їх «довгих списів» українці спочатку б'ються стрілами з луків і кулями з рушниць, а потім дійшло і до шабель)<sup>11</sup>.

Розгромленим туркам швидко надійшла допомога у вигляді загону татар — і тут новий бій описується як перестрілка — татари цілять стрілами з луків, українці — кулями з рушниць. Князі-козаки з втратами тоді відступили і битву визнали за нещасливу.

Наступний епізод, як уже йшлося, оповідає про прибуття М. Вишневецького на чолі «коштовного почту» до війська, зібраного на чолі із самим польським королем проти Лівонського Ордену влітку 1557 р., та про подальшу участь князя у Лівонській війні. За «лівонські» заслуги йому у грудні 1559 р. надане Черкаське староство (його князь тримав до 1580 р., а тоді формально передав синові у спадок, але до своєї смерті 1584 р. фактично контролював це володіння).

Практично відразу — за хронологією «Епіцедіону» це між 1560 і 1562 рр.\* — «на зуб» нового старосту спробували татари. Їх 3-сотенний загін на чолі з «гетьманом» Сохором/Согором («Sochor»), спочатку розташувався над Пслем, а далі рушив у бік українських коронних володінь. Свіжо-призначений староста з 1,5 сотнями вояків переправився на Лівобережжя, вийшов назустріч нападникам і погромив їх.

Навесні 1563 р. М. Вишневецький своїм коштом найняв 800 білгородських татар на чолі з Сіхозою і Бакаєм<sup>12</sup>, а також спорядив 400 власних

---

<sup>10</sup> До речі, визнання О.Ружинського «старшим» серед молодих князів може означати, що він народився раніше 1529 р. — року народження М. Вишневецького.

<sup>11</sup> Згадаймо із Сарницького (писав бл.1577) міркування командирів козацьких хоругв, яких М. Мелецький хотів виставити 1572 р. під Хотином на чолі атаки проти турків. Вони заявили своєму гетьману, що то згубна тактика, бо у них лише короткі списи проти довгих турецьких — легку козацьку кінноту ж бо ефективно проти такого супротивника використовувати лише для удару на фланг або в обхід (Див.: *Sarnicki S. Księgi Hetmańskie / Oprac. M. Ferenc. — Kraków, 2015. — S. 369*).

\* У 1559 р. на дворі Сигізмунда-Августа обговорювався план осадження на р. Орелі татар-ногайців, з тих, які не бажали бути у підданстві Москви. Але у короля побоюлися таких непевних союзників. Ймовірно, саме з промосковських ногайців складався загін Сохора, бо власне кримці тоді були охочі підтримувати польського короля у війні з Росією. Нагадаємо іще про Псельський городок, російське укріплення у гирлі Псла, який функціонував з 1559 по зиму 1561/1562 рр. Останній, напевно, завадив би спокійному зосередженню кримців на Пслі. А. Стороженко датував битву із Сохором 1560 р. (відразу після надання староства черкаського М. Вишневецькому).

<sup>12</sup> *Бакай* та *Сіхоза* (Сюза, Сьоза) — ватажки білгородських та очаківських татар. Окремо Бакай-ага згаданий 1561 р. серед 24 білгородських татарських козаків, які бажали послужити польському королю у війні з Московією. Навесні 1563 р. Бакай з

вояків. З цим військом він рушив на підмосковську Сіверщину, зокрема, взяв і спалив місто Радогощ (його після того стали звати Погар).

Наступний епізод з битвою при Пивських горах\* датується за згадкою, що татари йшли після нападу на Поділля, та тим, що після битви князь

---

Сіхозою з 800 татар ходили на підросійську Сіверщину на місто Радогощ (після цього він став м. Погар) як союзники-найманці того ж М. Вишневецького. Сіхозу та Бакая (разом із Саргіелем-мурзою), як вождів татарського нападу 17 липня 1567 р. на подільське прикордоння, згадує у своїй посольській реляції 1568 р. П. Зборовський. Про Сіхозу писав і А. Тарановський: 1569 р. він (як підвладний білгородського санджак-бея?) був проводирем турецьких військ, що рухалися походом на російську Астрахань. Сіхоза-татарин вів турок із власним кількасотенним загоном на відтинку від Дністра-Дніпра до Дону. У жовтні 1570 р. «Бакай с товарищи» (2,5 тис. вояків) стояли між Пелом і Ворсклою і намірялися напасти на московське прикордоння — під Почеп і Стародуб. Ймовірно, на зворотному шляху здійснив напад на Черкаси (про який мова далі). 1571 р. «Бакай-мурза» брав участь у знаному набігу кримців на Москву. Згадку Бакая (разом з Манасом) містить і «Венеція» (1572; 1587) К. Варшевицького. У квітні 1572 р. Бакай з Сіхозою здійснили напад під Бар (спалили десяток містечок і сіл, але на зворотному шляху їх потріпав кам'янецький підкоморій і барський староста Миколай Бучацький-Творовський) (згадка у хроніці Гваньїні). На початку вересня 1574 р. Бакай і Сіхоза з 7 тис. татар знову ходили у набіг на Поділля і Русь-Галичину (згадка у хроніці Оржельського, у Гейденштейна — Бакай «Васкола» ходив під командою кримського царевича). У вересні-жовтні 1575 р. Бакай і Сіхоза також з ханськими синами ходили в набіг на Волинь і Галичину. Ймовірно, у березні 1577 р. Бакай здійснив напад на Черкаси у рамках великого татарського набігу на Київщину і Волинь (про це мова далі). У травні 1577 р. Бакай і Сіхоза пробували повторити успіх 1575 р., здійснивши новий напад на Поділля (стартували з «двома царевичами» — знову Алб-Гіреєм і другим молодшим, на ім'я неназваним, також добруджці від Хаджибею йшли через р. Русаву, ліву притоку Дністра і цілилися на Бар, Зінків і Кам'янець і далі в бік Львова). У серпні 1578 р. Бакай і Сіхоза домовилися з черкаським старостою М. Вишневецьким про вільну переправу через Дніпро, оскільки вони йшли походом на московські володіння. 1579 р. С. Зборовський на Запорозжі просив турецьких і татарських посланців відпустити «Бакая з людьми» йому на допомогу в поході на московське прикордоння. Козак «Бакай» є і в знаному козацькому реєстрі 1581 р. У березні 1583 р. білгородський мурза Бакай рушив у похід на Україну, але почувши, що йому назустріч йде Станіслав Влодек з 1 тисячею жовнірів, відступив. Є ще недатована згадка про Бакая — мурзу білгородських татар — у «Книге Большого Чертежа» (1627), де згадується Бакаїв шлях («а Бакаев шлях от Муравского шляху с верст 40 к Днепру»), яким цей татарський ватажок колись здійснював напади «на Рьльские, и на Карачевские, и на Болховские, и на Орловские места». С. Сарницький у «Книгах гетьманських» (1577) оповідає ще колоритну байку про Бакая, що він «ходив на ходулях» (аби виглядати високим як личить вождю).

Місцевість поруч з Градизьком, в 20 км від Кременчука. *Пивиха* належить до т. зв. острівних гір (з 1960-х рр. це історико-геологічний заповідник). Її висота 168 м. Власне, з акту від 29.IX.1544 р. маємо згадку майбутньої гори Пивихи як *Лисої гори* (Див.: ІР НБУВ. — Ф. 83. — Спр. 51. — Арк. 81 зв.), а топонім *Пиви* поширений як на лівий берег Дніпра (Лиса гора, де річка «Єрданка об гору Лисую оперлася»), так і на правий («по нижній конец Дубка»; Дубок — це затока-притока Дніпра, нижче вже гирло Тясмина, між Дубком і цим гирлом Тясмина згодом виник Крилів).

відправив бранців королю до Гродна<sup>13</sup>. А саме у грудні 1566 р. маємо таке співпадіння — кримці з білгородцями на чолі з ханом Девлет-Гіреєм здійснили тоді напад на Поділля і навіть облягали коронного гетьмана і руського воєводу Миколая Сенявського (1489–1569) з синами Миколаєм і Рафалом у їх резиденції в Меджибожі<sup>14</sup>, а король доволі довго — принаймні, весь грудень — перебував у білоруському Гродно, де на католицьке Різдво відкривався сейм Великого князівства Литовського.

Місцем битви була не сама гора Пивиха, розташована на лівому березі Дніпра, а місцевість напроти неї (гірло Цибульнику, де за часів Козацької революції середини XVII ст. не раз бував татарський табір? А вірогідніше — район майбутнього Крилова, що виросте, за записом локаційного привілею 1615 р., на «татарському шляху»). Адже атака на правобережні Черкаси з лівого берега навряд чи когось заскочила б та й відступ на Білгород на Дністрі з Лівобережжя Дніпра був би занадто складним. Очоловав татар ближче незнаний «Рудаш Білгородський» з неназваними на ім'я «іншими агами» — усіх їх знали за «добрих вождів». У цій битві взяв участь також і Олександр Вишневецький — молодший брат М.О. Вишневецького, на той час 23-річний юнак. За описом, знову цей бій з татарами вівся переважно стрілами і кулями, хоча сам князь розпочав зіткнення ударом своєї рогатини.

Наступний бій знову звів М.Вишневецького зі старим знайомцем — Бакаєм, якому товаришили ватажки Телес і Сивербас (Сівер-Баша?). Підозрюємо, що йдеться про події кінця жовтня 1570 р., коли «Бакай з товариши» з 2,5 тис. татар фіксується у межиріччі Псла і Ворскли з наміром нападу на московську Сіверщину (Почеп і Стародуб)<sup>15</sup>. Ймовірно, це була розвідка шляхів для славнозвісного ханського походу на Москву 1571 р. На зворотній дорозі Бакаєві татари могли й «завернути» до Черкас. Ймовірно, саме така поведінка білгородців мотивувала коронного гетьмана Ю. Язловецького влітку 1571 р. висунутись на Черкащину, аби громити ворога, який вертався з московського походу<sup>16</sup>.

М. Вишневецький наздогнав Бакаєві загони «на Чигирині» і припер їх до «річки» (очевидно, Тясмин). Здається, якщо це таки подія 1570 р., той рік має бути названий першою датою в історії Чигирини<sup>17</sup> (в описі походу Язловецького 1571 р. Чигирин також фігурує).

---

<sup>13</sup> Раніше автор цієї розвідки був уведений у оману українським перекладом В. Пепи, у якому Д.І. Вишневецького (Байду) замість молодого Олександра Вишневецького зроблено учасником цієї битви, — а це значило, що битва мала відбутися до серпня 1563 р., коли цей князь-козак став бранцем турків (невдовзі страчений).

<sup>14</sup> Pamiętniki Janczara, czyli kronika turecka Konstantego z Ostrowicy, napisana między r. 1496 a 1501 / Wydał Jan Łoś. — Kraków, 1912. — S. 198.

<sup>15</sup> Разрядная книга 1475–1598 гг. — М., 1966. — С. 238.

<sup>16</sup> *Raprocki B. Herby gycerstwa polskiego.* — Kraków, 1584. — S. 163.

<sup>17</sup> Власне, першозгадка цього топоніму ще раніша: за ревізією 1552 р., черкаські старости мали тримати в «місці урочистому» «на Тясмени у Чигирині» «польну

Далі маємо напад на Черкаси 5-сотенного загону татар Рараджи<sup>18</sup>. Прив'язка його до «осені» схиляє до думки, що йдеться або про осінній набіг 1574 р. (про який, на жаль, бракує докладних інформацій<sup>19</sup>), або про один з епізодів великого набігу на Правобережну Україну та Галичину у вересні–жовтні 1575 р.<sup>20</sup> До такої ідентифікації схиляє надмірна «самопевність» татар, що після першого невдалого нічного нападу вернулися і вдруге. Та й те, що, після перемоги в полі під містом князь не кинувся переслідувати відступаючих, також промовисте — черкасці могли тоді побоюватися більшого війська. А те, що татарський напад восени 1575 р. не обійшов Черкаси, може свідчити згадка 1576 р. королівської винагороди Кшиштофу Вронському, «служі» черкаського старости М. Вишневецького, який був у полоні в татар<sup>21</sup>.

Неясно, як тлумачити й нову нічну атаку Бакая, описану далі. Чи це ще один епізод набігу 1575 р., у якому Бакай брав участь (див. «Історію жалісну» Б. Папроцького), чи це вже пізніша акція — епізод набігу 1577 р. (нам більше пасує дата 1577 р., оскільки 1575 р. Бакай явно був переважно зайнятий Поділлям).

сторожу», на випадок набігів татар (це найдалша від замку Черкаського з семи таких сторож) (Див.: Архив ЮЗР. — Ч. VII. — Т. 1. — К., 1886. — С. 81).

<sup>18</sup> Може, нащадок татарського ватажка, званого Караджа, якого 1542 р. взяв у полон Б. Претвич (передав бранця коронному гетьману М. Сенявському).

<sup>19</sup> Гейденштейн оповідає, що стався він на початку вересня 1574 р. Татар очолював ханський син і, можливо, знову Бакай («Baçola»). Ю. Язловецький і В.-К. Острозький мали війська, але, через взаємну неприязнь, не об'єдналися. Татари наступали «від турецького кордону» (отже, на Поділлі) і відступили за Дністер на терени Молдови. Раз тільки (під Мікасінем «Mikascinum») Язловецький погромив один з чамбулів татарських, (Див.: Rejnolda Hejdensztejna sekreteterza królewskiego, Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Książ XII. — Petersburg, 1857. — Т. I. — S. 160). За Оржельським, татарський похід очолювали Бакай і Сіхоза, мали вони 7 тис. війська (дуже слабко спорядженого — іноді без стріл і коней), і напрям нападу був на Поділля і Русь-Галичину; захопили 3 тис. бранців; окремі дрібні чамбули шляхта побила, а Язловецький побив лише відсталих — вже на переправі за Дністер. (Див.: Bezkrólewia książ ósmioro czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576. Skreślone przez Świętosława z Borzejowic Orzelskiego starostę Radziejowskiego. — Т. I–III. — Petersburg, 1856–1858 (репринт — Warszawa, 1980). — Т. 2. — S. 43–44, 50–51). Отже, оскільки в обох випадках згаданий лише подільський театр воєнних дій, сумніваємося, що татари ходили у вересні 1574 р. і до Черкас.

<sup>20</sup> Хоча, за Гейденштейном, М. Вишневецький у жовтні 1575 р. взяв участь у нещасливому бої з татарами під Збаражем (Див.: Rejnolda Hejdensztejna sekreteterza królewskiego, Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594... — S. 179–180).

<sup>21</sup> *Źródła dziejowe*. — Т. IX: Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego 1576–1586 / Wydał A. Pawiński. — Warszawa, 1881. — S. 79. Про кар'єру Вронських на Лівобережжі у першій половині XVII ст. див.: *Вирський Д. «Українне місто»: Кременчук від заснування до року 1764-го*. — К., 2011. — С. 72.

Останній «бойовий» епізод пов'язаний з відбиттям набігу білгородського аги Януша, який з трьома сотнями татар пограбував-спустошив містечко Трипілля (нині село Обухівського р-ну Київської обл.). Його М. Вишневецький з двома сотнями кінних наздогнав аж на р. Чорний Ташлик (ліва притока р. Синюха, лівої притоки Південного Бугу). У запеклій битві князь здобув перемогу і повернув полонених на їх рідні місця.

Сталася ця подія до літа 1581 р., оскільки далі йдеться саме про епізод з червня 1581 р. із захопленими запорожцями і переданими М. Вишневецькому татарськими «цариками» (калгою-султаном Алп-Гіреєм і його молодшим братом Селамет-Гіреєм), які, до речі, за твердженням козацького гетьмана Я. Оришовського, збиралися до білгородців, аби разом здійснити набіг на Черкаси<sup>22</sup>. Також пізніше описані події кампанії на Сіверщині проти Москви 1579 р., коли 300 білгородських татар на чолі з агою Кошкільдеєм<sup>23</sup> були союзниками князя (і взагалі-то 1578–1579 рр. кримці були зайняті персидськими походами, а 1578 р. польський уряд ще й здійснив низку антикозацьких заходів, які мали подобатися татарам<sup>24</sup>). 1580 р. черкаський староста знову ходив з союзними татарами-білгородцями на Сіверщину.

Отже, погоня за Януш-агою — це або епізод великого татарського набігу на Київщину і Волинь у лютому–березні 1577 р., або це та перемога над татарами М. Вишневецького (за допомогою ще князя Острозького), яка, за згадкою сучасника — Лаврентія Мюлера, сталася на Трійцю (14 травня)

---

<sup>22</sup> *Стороженко А.* Новые подробности к биографии запорожского гетмана Яна Орышовского // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — Кн. 19. — К., 1906. — Отд. 3. — С. 75 (лист Оришовського з 3.VII.1581 р.). До речі, тут лист Оришовського суголосний оповіді Л. Мюлера. Причому, Оришовський писав про намір татар захопити М. Вишневецького (коли він приїде домовлятися про новий спільний похід на московитів), а Мюлер оповідав про те, що таку спробу білгородці, перекуплені росіянами, реально здійснили. Сталася це на кордоні володінь кн. Острозьких, де і раніше зустрічали союзних татар (напевно, при походах 1579 і 1580 рр.) (Див.: *Miller W.* Pamiętniki Milerowe do panowania Stefana Batorego / Tłum. J.J. Lipnicki. — Poznań, 1840. — S. 24–26, 130).

<sup>23</sup> В якому зв'язку Кошкільдей-ага був з тогочасним київським нобілем татарського походження *Андрієм Кошкільдей-ага* (Кошкільдей-ага), невідомо. Про А. Кошкільдей див.: *Блануца А.* Кошкільдей-ага: документи до історії київської родини (остання чверть XVI ст.) // *Ukraina Lithuanica*: студії з історії Великого князівства Литовського. — Т. II. — К., 2013. — С. 228–242.

<sup>24</sup> Про те, що білгородці у 1578 р. розглядалися в Черкасах як союзники, свідчить і випадок з серпня 1578 р. Тоді Бакай з Сіхокою прислали до Черкаського староства з проханням забезпечити їм вільну переправу через Дніпро, оскільки вони з 3000 татар йдуть походом на московські володіння (Див.: *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego: dujaryjusze, relacyje, listy i akta z lat 1576–1586 / Zebrał i wydał I. Polkowski.* — Kraków, 1887. — S. 137). Переправа ця відбулася 24.VIII.1578 р.



1581 р.<sup>25</sup> (тоді татарську активність можна пояснити політичною нестабільністю в Криму, через яку не бачимо татар і в поході князя на Сіверщину 1581 р.).

Тему захисту кордону від татар завершує опис заснування нового прикордонного міста-замку — Корсуні. Ймовірно, цю подію варто датувати 1583 р. (королівський локаційний привілей Корсуню датований 8 лютого 1584 р.).

Останні два великі епізоди пов'язані з наступальними (баторіанськими) військовими кампаніями проти Росії 1579, 1580, 1581 рр. Князь М. Вишневецький з союзниками тоді діяв на підросійській Сіверщині.

Перший епізод оповідає про похід восени 1579 р. на Чернігів. Очолив його князь В.-К. Острозький. З ним були його син Януш, М. Вишневецький, згадані 300 білгородських татар Кошкільдея-аги та ополчення шляхти кийвської, овруцької, остерської і гомельської. Вони під самим Черніговом заклали свій кіш-табір, але добре укріплений замок взяти не змогли<sup>26</sup>. Відтак спалили місто (посад) і відступили додому. М. Вишневецький, аби не радів ворог, з 7 сотнями «люду рицерського» (запорожців було обмаль, лише кількадесятковий почет Я. Оришовського, бо вони тоді спокусилися походом на Молдову з Самійлом Зборовським) й 3 сотнями білгородських татар тоді від'єднався від загального війська і зайнявся спустошенням чернігівських околиць. З Вишневецьким пішов і молодий Януш Острозький. Їх летючі загони доходили тоді аж до Стародуба. Спустошені були околиці Чернігова, Путивля, Рильська, Почепа, Брянська, Радогоща (Погара), Орла і Карачева (можливо, тут перелік постраждалих від дій князя підмосковських міст за уся війну, а не лише за час походу восени 1579 р.).

Для нового походу під Карачев влітку 1580 р. князь найняв 1200 татар. Вони разом з власними вояками Вишневецького та запорожцями мали продовжити спустошення московських прикордонних волостей. У цьому карачевському поході до князя приєднався і остерський староста Лаврін Ратомський. Спочатку магнатьське військо підійшло до Карачева, де заклали кіш. Звідси розпустили загони по карачевських волостях. Відходячи, спалили і саме

---

<sup>25</sup> Про неї згадав А. Стороженко (с. 208–209), але з набігом Януш-аги не співставив. А, до речі, саме з Чорного Ташлику М. Вишневецький міг заїхати на Запорожжя за вищезгаданими полоненими «цариками».

<sup>26</sup> *Мартин Груневег* (1562–1618), який з купецькою валкою проїздив через Чернігів у листопаді 1584 р., не вважав його укріплення визначними («маленький дерев'яний і погано побудований замочок, обмазаний глиною, від якого до кута міста йде паркан з вкопаних кілків»). Але згадав, що найвищі дві кам'яних церкви досі стоять без дахів, бо їх розібрали, під час «війни з королем Стефаном», щоб з висоти вести вогонь по неприятелю (Див.: *Мартин Груневег (отец Венцеслав): духовник Марини Мнишек. Записки о торговой поездке в Москву в 1584–1585 гг.* / Сост. А.Л. Хорошкевич. — М., 2013. — С. 177–178). А саме обстріл, від якого не схватись «за халупами» в місті, «Епіцедіон» називав як причину відступу.

місто (мабуть, без замку). Далі пішли під Рильськ, Брянськ і Орел, де також пустошили сільські околиці.

У серпні 1581 р. М. Вишневецький, як вже мовилося, пішов у похід на Сіверщину без татар. Основною ціллю виправи був Трубецьк (Трубчевськ). Товаришили Вишневецькому в поході річицький староста князь Ярош Жижемський\* (загін з 200 вояків), овруцький староста Аврам Мишка\*\*, київський чашник і ротмістр королівський Кириян Лятошинський\*\*\*.

З переліку «Епіцедіону» випали інші учасники походу, знані за реляцією М. Вишневецького з 8 жовтня 1581 р.<sup>27</sup> Це запорожці Я. Оришовського (530 знаних за реєстром 1581 р. та якась частина нересстрових, а всього з вояками М. Вишневецького їх у похід вийшло 1580 осіб). На додачу ще люди старости пропойського і чечерського Юрія Зеновича (тестя М. Вишневецького) на чолі з його підстаростою, а також загін сина гомельського старости Богдана Сапеги (за віком підходить лише його старший 23-річний син Миколай). Стартував похід 15 серпня з білоруського Чечерська, куди річкою доправились запорожці та вояки М. Вишневецького (сам він з кіннотою йшов суходолом).

Йшли, маючи праворуч Стародуб, переправились через р. Судость (десь нижче Почепа), перейшли Почепівську волость і прибули під Трубчевськ. Трубчевський гарнізон тоді очолював («старший воєвода») князь Радилів<sup>28</sup>. Замок був свіжозбудований і непогано споряджений.

Вояки Вишневецького (з запорозької піхоти?) підвели окопи-шанці під стіни Трубчевська, незважаючи на артилерійський обстріл московитів. Звідси розпочався штурм — частину укріплень підпалювали, частину підрубали сокирами. Князь-командувач підбадьорював своїх вояків добрим словом (нагадуючи, що бити росіян їм не вперше). Штурмуючі увірвалися до замку, роззброїли гарнізон і захопили самого воєводу Радилова, передавши його Вишневецькому як знак перемоги.

Здобичі було багато, відтак рушили додому — спаливши місто і замок (як римляни Сципіона Карфаген)<sup>29</sup>. По дорозі ще й розпускали загони, які пустошили околиці.

---

\* *Жижемський Ярош (Ієронім) Іванович* († 1597) — князь (зі смоленських Рюриковичів), річицький староста (з 1576).

\*\* *Мишка-Варковський Аврам Михайлович* († 1604) — овруцький староста (з 1578).

\*\*\* *Лятошинський Кириян (Киліян)* — київський чашник (1579–1587).

<sup>27</sup> *Archiwum Jana Zamoyskiego*. — Т. II. — Warszawa, 1909. — S. 63–64.

<sup>28</sup> *Раділов Григорій Іванович* — князь (рід золотоординського походження), воєвода (осадний голова) в Трубчевську (1580–1581).

<sup>29</sup> М. Груневег у січні 1585 р. засвідчив «якісність» тих руйнацій. На час його проїзду містечко лишалось майже пустим (Див.: *Мартин Груневег (отец Венцеслав): духовник Марини Мнишек. Записки о торговой поездке в Москву в 1584–1585 гг.* — С. 187). Груневег також пояснював, що штурм «поляками» йшов від води (р. Десни) і штурмуючим прийшлося долати доволі крутий підйом на гору.

Росіяни спромоглися на організацію погоні. Зібрали 3 тисячі вояків, над якими, за «Епіцедіоном», старшим був стародубський воєвода князь Іван Мчецький (Мезецький?). Йому товаришили новгород-сіверський воєвода князь Осип, путивльський — князь Василь Хілков (Василь Дмитрович Хілков), брянський — князь Федір Ликов-Оболенський (за розрядними записами мав би бути князь Іван Іванович Ликов), чернігівський — князь Іван Долгорукий (Іван Андрійович Долгорукий), почепівський — Василь, з «боярських синів» Яків Прончищев, Андрій Семенович Селіхов (князь Селеховський), Стефан Мозирянин, Федір і Василін (Вашилін), Богдан Олександрович («осадний голова» в Путівлі?) і Іван Мордвинін.

Реляція Вишневецького подавала трохи інакший перелік російських командирів. З Путівля — князь Василь Хілков; з Новгород-Сіверська — князь Василь Щербатий (Василь Григорович Щербатий); зі Стародуба — князь Михайло Мезецький (Михайло Васильович Мезецький); Яків Прончищев, якого названо як призначеного царем організатора («справцю») оборони того прикордоння; отаман донських козаків Стефан Модиванін (отже, чи то Молдованин, чи — як в «Епіцедіоні» — Мозирянин); й люди з інших замків — Рильська, Брянська, Почепа, Орла.

Військо Вишневецького (1400 вояків) вони наздогнали на переправі через р. Судость (права притока Десни), ймовірно, десь нижче Почепа. Частина магнатського війська вже переправилася і з князем була лише третина його сил. Отже, росіяни розраховували на несподіванку і швидкий успіх. Але магнатські вояки билися затято, ті, які вже були за річкою, швидко повернулися, а вожді були тверді і мужні. Особливо відзначився в битві князь Жижемський, сам М. Вишневецький був тоді поранений ворожим пострілом, геройські бився і його молодий син і спадкоємець — Олександр Вишневецький. Московіти не витримали напору і були розгромлені.

Реляція Вишневецького додає деякі деталі — за нею, це магнатські почти вже переправилися за Судость перед битвою, а козаки не встигли і заночували на іншому березі. Московіти напали на них з двох боків — з одного піхота, з другого — кіннота. У результаті бою полягло до 1,5 тисячі московитів.

На останок хотілося б ще раз акцентувати на вазі «Епіцедіону» як першокласного історичного джерела (за період 1555–1584 рр.). Сподіваємося, що сучасний історичний коментар для багатьох відкриє нові виміри його фахового застосування.

\* \* \*

Зрештою, звернемо увагу на організацію М.О. Вишневецьким і його сином О.М. Вишневецьким шляхетського освоєння південних кордонів Черкаського староства, з якого і виросла лівобережна Вишневецьчина. Про надання Байбузам на Сулі 1578 р., згодом замінене на надання на Пслі

1589 р., в літературі писалося неодноразово<sup>30</sup>. Але хотілося б звернути увагу, що той випадок був зовсім не унікальний, і існують й інші подібні надання клієнтам М.О. і О.М. Вишневецьких. Мова піде про дніпровський ухорд Кременчук («Кременчик»).

Трохи передісторії. Кременчук, за ревізією 1552 р. замку в Черкасах — центру прикордонного Черкаського староства Київського повіту Київського воеводства\*, згаданий як ухорд місцевих міщан. Утім, із зростанням прибутковості ухордів, на них усе частіше претендують старости, які здають їх в оренду «чужегородцям».

---

<sup>30</sup> До речі, 26.I.1578 р. клієнту кн. Михайла Вишневецького М. Байбузі, який починав українну лицарську службу ще до 1572 р. (за короля Сигізмунда-Августа), надані р. Сула та її прилеглості, в т. ч. угіддя нижче цієї річки — «аж вниз до устя Дніпра» (Див.: *Николайчик Ф.Д.* Материали по истории землевладения князей Вишневецких в левобережной Украине... — С. 86). Конфлікт за Посулля з О. Вишневецьким починається 7.X.1582 р., а 15.I.1583 р. М. Байбуза отримав позитивне для себе судове рішення. (Див.: *Николайчик Ф.Д.* Материали по истории землевладения князей Вишневецких в левобережной Украине... — С.89–91). 1589 р. О. Вишневецький вирішив йти шляхом доконаних фактів і захопив Посулля. М. Байбуза 6.IV.1589 р. подав на це скаргу королю. Зрештою сторони конфлікту порозумілися, і 20.IV.1589 р., як компенсацію, тому ж М. Байбузі надано ухорд р. Псьол (Див.: *Николайчик Ф.Д.* Материали по истории землевладения князей Вишневецких в левобережной Украине... — С. 91–92). Вже на сеймі 18.IV.1590 р. уступка Посулської маєтності Байбузу кн. О. Вишневецькому була затверджена (Див.: *Николайчик Ф.Д.* Материали по истории землевладения князей Вишневецких в левобережной Украине... — С. 92–97; *Volumina Constitutionum.* — Т. 2. — Warszawa, 2008. — S. 156–157).

А 1591 р. московські послы скаржилися польському королю на кн. Олександра Вишневецького, який побив 200 дітей боярських на «Путивльському рубежі» (Див.: *Голицин Н.В.* Портфели Г.Ф. Миллера. — М., 1899. — С. 494) ймовірно, йдеться про скарги 1592 р. на дії 1591 р. проти російських бортників в околицях новозаснованих у Лубен — там також фігурує цифра 200 побитих, щоправда, напевно, не одномоментно, а в результаті серії зачисток протягом року (Див.: *Анпипологов Г.Н.* Новые документы о России конца XVI — начала XVII в. — М., 1967. — С. 73).

\* *Київський повіт*, що утворився після «укрупнення» повітів воеводства по Люблінській унії (з 9 їх стало 3), був найбільшим повітом (інші — Житомирський та Овруцький) Київського воеводства (20 % території Речі Посполитої у 1632 р.) і обіймав 54% його території (до 1569 р. цікаві нам терени формально належали до окремого Черкаського та, частково, Канівського повітів). Значну частину його земельного фонду складала державні маєтності-королівщини (1587 р. з 99 919 км<sup>2</sup> 53 995 км<sup>2</sup> — приватні землі, 45 924 км<sup>2</sup> — королівщини; 1632 р. з 107 113 км<sup>2</sup> 56 955 км<sup>2</sup> — приватні, 50 158 км<sup>2</sup> — королівщини) (Див.: *Bobiński W.* Województwo Kijowskie w czasach Zygmunta III Wazy. Studium osadnictwa i stosunków własności ziemskiej. — Warszawa, 2000. — S. 23). У Черкаському старостві (на Лівобережжі тягнулось уздовж Дніпра від гирла Супою до Орелі), яке належало до т. зв. негородових староств (тут не було значних міських центрів, городовим староством у повіті був лише Київ), королівщини цілком переважали.

Зокрема, про канівські уходи, «где Хорол речка у Псел упала», говорить 1552 р., що вони «там вси тепер на замок, але тепер пусты, половинники [себто арендарі за половину здобичі] не ходят, а мешчаном ходити там староста не дозволяєт»<sup>31</sup>. Про початок процесу «приватизації» місцевих угідь у Черкаському старостві може свідчити і згадка з 1552 р. про те, що «на Псле уходы вси боярин Драб [*Щасний Драб?*] занял»<sup>32</sup>.

У цей самий час (1550 р.) чи не найпомітніший політичний мислитель Великого князівства Литовського Михалон Литвин закликав поставити охорону від татар біля Кременчуцького броду<sup>33</sup>. Тоді ж згадуються і зародки сталого населення на теренах уходів — «козаков, которые уставичъне там живутъ на мясе, на рыбе, на меду, з пасек, з свепетов<sup>\*</sup>, и сытятъ там себе мед яко дома»<sup>34</sup>.

Отже, на момент надання (бл. 1580 р.) Я. Ближинському уход Кременчик належить черкаському старості («с котрого он пожитек свой старостинский мел»). За його посередністю відбулася остаточна «приватизація» і Кременчуцького уходу.

За королівським привілеєм від 14 квітня 1589 р. (даний у Варшаві, на сеймі вальному) бачимо маєтність вже в руках окремого власника — шляхтича з Київщини Яна (Івана) Ближинського (герба Корчак) та його дружини Федори Красниківни<sup>35</sup>. Володіння надане «доживотно», себто до смерті під умовою несення військової служби («с того входу службу воинскую яко и иная шляхта на той Украйне мешкающие служити повинен»). Причому, король тут лише стверджує лист-надання черкаського старости Михайла Вишневецького (оскільки в акті М. Вишневецький титулується брацлавським каштеляном, то датувати першонадання треба періодом між літом-осінню 1579 р., коли князь отримав цей ранг, і березнем 1581 р., коли змінив його на київське каштелянство, а скоріше воно сталося не пізніше 15 вересня 1580 р., коли М. Вишневецький, за згодою короля, відступив канівське і черкаське староства синові Олександру).

<sup>31</sup> Архив ЮЗР. — Ч. VII, т. 1. — К., 1886. — С. 103.

<sup>32</sup> Там же. — С. 103.

<sup>33</sup> *Литвин Михалон*. О нравах татар, литовцев и московитян. — М., 1994. — С. 99. Щоправда, йому йшлося про досить специфічну сторожу — «невеликі морські загони», які, діючи на річковому просторі (нападали «на суденнях з островів, із очеретяних хащ і верболозу»), здатні «перегородити шлях величезним татарським полчищам».

<sup>\*</sup> *Свепет* — вулик диких бджіл; дикий мед.

<sup>34</sup> Архив ЮЗР. — Ч. VII. — Т. 1. — С. 103. Цікавим доповненням до переліку тутешніх занять була «чорна археологія» (про «копачів» з солдат-«драбів», «которые по городищам и селищам оным ходячи, могилы роскопывают, ищучи там оброчей и перстней, мощи погребенных выкидывают, на помсту за то живым и невинным» (Див.: Там само).

<sup>35</sup> РДАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 200. — Арк. 21 об.-22; Руська (Волинська) Метрика. Регести документів ... 1569–1673. — К., 2002. — С. 434 (документ 25).

Загалом, не затримався Кременчуцький уход безпосередньо в руках замкової адміністрації, мабуть, через свою відносну віддаленість. Адже, «старостинські» уходи знаходились або поблизу самих Черкас, або в районі порогів (експлуатувались, напевно, «сторобжами», що їх висилали старости). І навіть коли 1589–1591 рр. дійшло до закладання Лубен, уход Кременчик залишився далекою периферією цього колонізаційного проекту.

Оскільки підставою першонадання бл. 1580 р. названі «годность в речах рицерских» і «заслуги, которие он на Украйне при нем [кн. М. Вишневецькому] в многих потребах и битвах з неприятелы речипосполитое коронное бываючи з себе мужне показовал горла [=життя] и кровопролитя своего не литуючи [=не жаліючи]», можливо, перед нами герой чернігівського походу восени 1579 р.

Уход Кременчик Ближинський з дружиною отримав «в держание и уживание их спокойное доживотное зо всим на все — з озеры, з ловы рыбными, з запесочами, з езищами\*, з бобровыми гоны, з ловы звериными и пташими, с пчол хованьем, и зо всими иными пожитки». Як бачимо, це класичний для Подніпров'я майновий комплекс.

18 березня 1595 р. (акт підписаний на сеймі вальному в Кракові) Ближинський з дружиною поступився своїми правами пожиттєвого-«доживотного» володіння на уход Кременчик-Кременчук іншому васалу Вишневецьких — князю Михайлу Лику (з роду князів Оболенських, гілки чернігівських Ольговичів) та його не названій на ім'я дружині<sup>36</sup>. Запис, що князь М. Лико

\* *Єзи* або *ізи* — плоти, що перегороджують річку задля ловлі осетрів.

<sup>36</sup> РДАДА. — Ф. 389. — Оп. 1. — Спр. 200. — Арк. 136 об.–137; Руська (Волинська) Метрика. — С. 450 (документ 166). Чи має цікавий тут М. Лико відношення до воєводи московської служби кн. Михайла Матвійовича Лика (згадка з 1556 р.), страченого царем Іваном Грозним 1572 р. (на цей момент М.М. Лико мав чин окольничого, і за його стратою голосно сумував А. Курбський), невідомо, але вірогідно. Щодо кременчуцького М. Лика, то підозрюємо, що саме до нього відноситься згадка з 2.VII.1582 р., де «князь Лико» згаданий в Черкасах серед відповідей за справою про побиття і пограбування запорожців з боку людей кн. М.О. Вишневецького (Див.: *Bibl. Ossol.* — Rps 1905. — К. 50 v. (публікація: *Кулаковський П.* До історії стосунків реєстрових козаків і прикордонних старост у 1578–1583 роках. // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* — Вип. 34. — Львів, 1999. — С. 407–423). Той самий М. Лико «зашифрований» у звістці з 1587 р. про канівського урядника кн. Олександра Лика, який послав загін козаків спустошити с. Чаплищі Путивльського уезду Московського царства (Див.: *Папков А.И.* Порубежье російского царства и украинских земель Речи Посполитой (конец XVI — первая половина XVII века). — Белгород, 2004. — С.92 (справа в тому, що там треба читати канівського урядника князя Олександра [Вишневецького] Лико). У іншому джерелі, напевно, та сама акція проти с.Чаплищі (чи то звістка про неї) датована 1589 (7097) р. (Див.: *Антилогов Г.Н.* Новые документы о России конца XVI — начала XVII в. — С. 92). Я. Ближинський був живий ще у 1600 р., коли він судився зі шляхтичем Закжевським (Див.: *Boniecki A.* Herbarz Polski. — Т. I. — Warszawa, 1899. — S. 277). Ближинські і надалі приятелювали з князями Лика — за Михайла Семеновича Лика, онука згаданого М. Лика, вийшла заміж Маруша Ближинська (Див.: ЦДІАУкраїни. —

здавна ніс службу королівську «з немалым небезпеченством здравя своего и утратою маетности», можливо, натякає на його статус політемігранта (жертву московської опричнини).

Ймовірно, згодом цей масток перейшов до рук сина цього «служебного князя» — князя Семена Михайловича Лика — також примітного слуги Вишневецьких, лицаря-погромця росіян і татар, добре відомого завдяки віршам на його смерть у 1621 р., вміщених до знаного Київського літопису (1241–1621)<sup>37</sup>. Оскільки приватна резиденція С.М. Лика фіксується в Лю-

---

Ф. 11. — Оп. 1. — Спр. 8. — Арк. 46–47, 425 зв.–427 зв.). 1630 р. М. Ближинська була вже вдовою із сином Матвієм — на ньому, ймовірно, і обірвалася лінія власників Кременчука з роду кн. Лико.

<sup>37</sup> Див.: Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный комиссией для разбора древних актов при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе. — К., 1888. — С. 91–92:

«Въ томъ же року 1621 въ рицерскихъ справахъ досветченый его милость князь Семень Михайловичъ Лыко на подстароствѣ Черкаскомъ, который не былъ преконовый боемъ, але презъ чаровницу тамъ же въ Черкасахъ съ тымъ се светомъ пожегналъ, где забавы и некоторые sprawy рицерские виршами коротко выписую, чога самъ, при боку его будучи, почасті естемъ сведомъ:

Бо то есть дорогой обычай рицера жаловать  
И смерть его своею смертию откуповать;  
Такъ чинили оные валечницы,  
Купуючи Гектора зацного Троянчици:  
Золото взаемъ ваги поступили  
Тело оное мужне великимъ коштомъ чтили;  
Въ кождомъ то давномъ рицерскомъ народе  
Мужа до бою золотой даровали свободе  
И его рицерские поступки оферовали,  
Богу несмертелному за него дяковали.  
Такого вожа зыскало российское племе —  
Дорогой карбункуль неошачованое цене,  
Зацна кровь мужного князя Лыка кости  
Рыцерь неошачованный жалости  
Князь Семень Лыко, вожь делный,  
Цноть, уместности и скромности полный.  
Егды за его приводомъ замокъ Московскій Белгородъ добывали,  
Кгды презъ штурмъ и бой добылъ места и замку, где войско здобывало.  
Скарбу немало; потомъ збурилъ Рылскъ, Путивль  
Съ подивенемъ всихъ, яко оный князь былъ такимъ рыцеремъ,  
Кгды се тежъ на Муравскихъ шляхахъ съ татарами потыкалъ:  
Такъ, яко се биють воды о скалы  
Такъ се князя Лыки войско съ татарскимъ зошло,  
Не великостю але моцю его прошло;  
А самъ межный князь почаль своимъ продвовати,  
Побивши татаръ, почаль щасливе триумфовати:  
Зачимъ отъ москвы и отъ татаръ упокоиль Украину; тымъ  
Здорове людей и мечь Украинныхъ обвароваль своимъ.

Такую мощь тотъ зацный мужъ въ словехъ у силе  
Мевъ вдячный рицеству и отчизне миле;  
Кгды се съ послугою своею где поспешиль,  
Великою учинивши корысть всихъ тешилъ,  
Або военымъ способомъ векъ свой увесь травиль,  
Въ поляхъ дикихъ коло шляховъ Муравскихъ татаръ длавиль.  
Часомъ отъ зною, то отъ горячности  
Опрочь хлеба потравъ и безводной млости  
Тымъ способомъ веку онъ молодого зажилъ  
И рицерской дельности такъ набыль  
Самъ тежъ щасливе въ Олександрове [=Лубни] премешкиваль,  
Потехъ своихъ зъ великою радостю зажив  
Егды за его приводомъ замокъ Московскій Белгородъ добывали,  
Кгды презъ штурмъ и бой добыль места и замку, где войско здобывало.  
Скарбу немало; потомъ збуриль Рылскъ, Путивль  
Съ подивенемъ всихъ, яко оный князь былъ такимъ рыцеремъ,  
Кгды се тежъ на Муравскихъ шляхахъ съ татарами потыкаль:  
Такъ, яко се биноть воды о скалы  
Такъ се князя Лыки войско съ татарскимъ зошло,  
Не великостю але мощю его прошло;  
А самъ межный князь почаль своимъ продвовати,  
Побивши татаръ, почаль щасливе триумфовати:  
Зачимъ отъ москвы и отъ татаръ упокоишь Украину; тымъ  
Здорове людей и мечь Украинныхъ обвароваль своимъ.  
Такую мощь тотъ зацный мужъ въ словехъ у силе  
Мевъ вдячный рицеству и отчизне миле;  
Кгды се съ послугою своею где поспешиль,  
Великою учинивши корысть всихъ тешилъ,  
Або военымъ способомъ векъ свой увесь травиль,  
Въ поляхъ дикихъ коло шляховъ Муравскихъ татаръ длавиль.  
Часомъ отъ зною, то отъ горячности  
Опрочь хлеба потравъ и безводной млости  
Тымъ способомъ веку онъ молодого зажилъ  
И рицерской дельности такъ набыль  
Самъ тежъ щасливе въ Олександрове премешкиваль,  
Потехъ своихъ зъ великою радостю заживаль».

Існує і ще одна віршована полономовна епітафія кн. С. Лико з його гробниці у Києво-Печерській лаврі, передрукована у «Тератургімі» А. Кальнофойським 1638 р. (С. 43–44), російський переклад див.: *Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей.* — К., 1874. — С. 39. Там він також зображений, як «син Польщі і Роксоланії», богатир і стовп віри.

Основні маєтності князя знаходилися у Любецькому старостві — під Києвом. Першою його дружиною була місцева шляхтянка Катерина Каменська (згадка 1614 р., померла 1619 р.); другою — Луція (Люція) Миткевич, донька київського бургомистра Федора Миткевича, вона пережила чоловіка (Див.: *Кондратьев І.В.* Любецьке староство (XVI — середина XVII ст.). — Чернігів, 2014. — С. 151–152).

Про С.М. Лика існує і ще одна колоритна історія з 1620 р., коли цей герой образився на польського короля за те, що той, знаючи, що князь русин, написав до нього лист-позов польською мовою. Возного-посланця, який привіз того папірця, дратівливий



бецькому старостві, то, ймовірно, саме князі Лики відповідальні за появу на Кременчуччині першої половини XVII ст. вихідців з остерських бояр — Пальчик (в Омельнику), Острянин (під Говтвою), Гиря (у Жовнині) і Ріпка (у Кременчуці).

Таким чином, привілеї 1589 і 1595 рр. на уход Кременчик-Кременчук дозволяють докладніше представити соратників перших Вишневецьких на Подніпров'ї та колонізаційні зусилля українських магнатів і шляхти на степовому кордоні. Відомості про шляхетних слуг князів М.О. і О.М. Вишневецьких (Михайло Байбуза з синами Семеном і Тихоном, Ян Ближинський, князь Михайло Лико, Ілляш Боруховський, Яновський, Ян Чирський<sup>38</sup>, Кшиштоф Вронський, Федір Загоровський<sup>39</sup>, Павло Островський<sup>40</sup>) дають змогу історику писати не лише про «великих панів», які широко креслили колонізаційні плани на Україні, але й про конкретних виконавців тих задумів (підважуючи за давнений міф про те, що на степовому кордоні зустрічаємо самих магнатів і козаків).

---

князюшка наказав втопити (той, щоправда, врятувався) (Див.: *Яковенко Н.* Українська шляхта з кінця XIV — до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. — К., 2008. — С. 108). Чи спадкували уход Кременчук, по смерті С.М. Лика, його син Михайло (помер бл. 1630 р.) та онук Матвій (згадка 1630 р.), неясно, але вірогідно.

<sup>38</sup> І. Боруховського, Яновського і Я. Чирського знаємо за згаданим актом 2.VII.1582 р. про побиття і пограбування запорожців у Черкасах з боку людей кн. М.О. Вишневецького (Див.: *Bibl. Ossol.* — Rps 1905. — К. 50 v.; публікація: *Кулаковський П.* До історії стосунків реєстрових козаків і прикордонних старост у 1578–1583 роках // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* — Вип. 34. — Львів, 1999. — С. 407–423).

<sup>39</sup> Волинець Федір Загоровський 1590 р. отримав надання, ймовірно, як козацький старшина / клієнт О. Вишневецького, на Володарку на Росі та на *лівобережні Горошин і Сліпорід* (Див.: ЦДІАУК. — Ф. 128. — Оп. 1а. — Спр. 325. — Арк. 2). Напевно, саме через це надання, що виокремлювало Горошин і Сліпорід із загального маєткового комплексу Посулля, у Вишневецьких після 1596 р. були клопоти з Жолкевськими, які отримали на Горошин і Сліпорід окремих королівський привілей.

<sup>40</sup> Йому О. Вишневецький 15.X.1592 р. відступив сівери (дичини) на р. Коломак і р. Щучна (Див.: *Николайчик Ф.Д.* Матеріали по истории землевладения князей Вишневецьких... — С. 103–105).